

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste ja kunstide instituut

Helena Tšivkin

Haiguse narratiiv Valev Uibopuu romaanis „Janu”

Bakalaureusetöö

Juhendaja Janek Kraavi

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Haiguse narratiiv	5
2. Haiguse narratiiv romaanis „Janu”	10
2.1. Arsti ja patsiendi suhe	15
2.2. Jutustamise spetsiifika	18
3. Haiguse inetus	21
Kokkuvõte	26
Kirjandus	27
Summary	28
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	29

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on haiguse narratiivi analüüsimine Valev Uibopuu psühholoogilises romaanis „Janu“. Haiguse narratiiv on subjektiivne haiguse lugu, eraldiseisev ja piiritletud kirjandusžanr, mille eesmärgiks on põdemiskogemuse kajastamine enese või laiema üldsuse tarbeks (Jurecic 2014: 1–2). Haiguse narratiivi kui tekstižanri määratlemisele ja kirjeldamisele on pühendatud töö esimene sisuline peatükk. Teoreetilisele käsitlemisele on toeks Stella Bolaki (2016) ja Ann Jurecici (2014) uurimused haiguse narratiivist.

Bakalaureusetöö teises sisupeatükis tegelen eelnevale teoreetilisele käsitlemisele toetudes haiguse narratiivi mõtestamisega Valev Uibopuu romaanis „Janu“. Teine peatükk on vastavalt teemadele jaotatud alapeatükkideks, milles analüüsin proosateksti peategelase spetsiifilist vaatepunkti ning arsti ja patsiendi vahelist suhet. Lisaks haige enda põdemiskogemuse mõtestamisele uurin põgusalt ka kõrvaliste inimeste suhtumist haigesse. Käsitlemisele on toeks Susan Sontagi (1978) uurimus haigusega kaasnevatest stereotüüpsetest arvamustest ja metafooridest.

Töö kolmanda peatüki eesmärgiks on anda ülevaade inetuse (sh haiguse inetuse) kujutamisest kirjanduses ja kunstis läbi erinevate kultuuride ja perioodide. Peatüki raames uurin inetuse kujutamise tagamaid ja põhimõtteid. Teoreetilistele seisukohtadele on aluseks Umberto Eco koostatud kogumik „Inetuse ajalugu“ (2008).

„Janu“ on Valev Uibopuu 1957. aastal ilmunud proosateos. Romaani esmatrükk ilmus Rootsis, Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastusel. Teost saatis suur edu ning järgnevatel aastatel tõlgiti see nii soome kui rootsi keelde. Teine trükk ilmus 1997. aastal Eestis. Teost peetakse psühholoogilise realismi üheks värvikaimaks näiteks ning ühtlasi Uibopuu parimaks teoseks. Tähelepanuväärne on fakt, et Rootsis võeti „Janu“ haiglaõdede soovitusliku kirjanduse nimekirja. Teos pälvis tähelepanu ka praktilise meditsiini seisukohalt ja selle retseptisioon ulatus kirjandusest väljapoole. (Uibopuu 1997)

Romaani süžee seisukohalt on oluline roll teose autori elulool. „Janus” kujutatud sündmuste aluseks on osaliselt Uibopuu isiklik haiguskogemus. Mees vigastas noorena jalgrattasõidul oma põlve, millest arenes välja põlvetuberkuloos. Haigus aheldas noore mehe ligi aastaks ajaks voodisse ning täielik paranemine võttis aega seitse aastat. (Uibopuu 1987: 155)

“Janu” on vormilt luutuberkuloosi põdeva Maria minajutustus. Proosateose peategelane on voodihaige tütarlaps, kes on võimetu iseseisvalt liikuma ja igapäevaseid toiminguid sooritama. Romaanis kirjeldatav ümbruskond on paikne ja tegevustik koondunud haige tüdruku ümber. Teoses on oluline roll Maria mõtetel, tunnetel, detailsel maastiku ja looduse kujutamisel, unenäolistel mõtisklustel ning sisekõnel.

1. Haiguse narratiiv

Haiguse narratiiv on laiamõõtmeline tekstižanr, mida on aktiivselt uuritud ja viljeldud 21. sajandil. Žanri olemasolu ei ulatu aga sugugi nii kaugemale ajalukku, kui võiks eeldada. 20. sajandi algusaastatel maailma tabanud gripipuhangust, mis vähendas elanikkonna arvu ligi 5% võrra, ei ole kirjanduses rohkem jälgi, kui mõned üksikud tol ajal kirjutatud meenutused inimeste poolt, kes pandeemia tõttu kaotasid oma lähedased. Möödunud sajandi algul ei eksisteerinud veel žanrit, mis oleks piiritlenud haigust ja ajendanud inimesi oma kogemusest kirjutama. 70 aastat pärast gripipuhangut, kui maailmapilti ilmusid HI-viirus ja AIDS, muutus haiguskogemusest kirjutamine väga populaarseks. Üheks klassikaliseks näiteks autobiograafilisest haiguse narratiivist on Hervé Guibert'i raamat „Sõbrale, kes ei päästnud mu elu” (1990). Teos on HI-viirusesse nakatunu pihtimus, kes seisis silmitsi (tol ajal veel) tundmatu ja ravimatu haigusega. Lisaks neile, kes kirjutasid memuaare oma isiklikest põdemiskogemustest, ühinesid populaarsust koguva žanri viljelemisega ka kirjanikud, kunstnikud ja luuletajad. Eesmärgiks oli luua kunsti, dokumenteerida tõve laastavat mõju ühiskonnale ja anda põdemisele mingi tähendus. Suurt osa neist tekstidest saab kategoriseerida meditsiinihumanitaaria („medical humanities“) valdkonda ja neid analüüsida kui haiguse narratiive. HI-viirusest autobiograafiliste tekstide kirjutamisele järgnes igasuguse haiguse ja erivajaduse kajastamine kirjanduses, kuni haiguse narratiivist sai eraldiseisev žanr. (Jurecic 2014: 1–2)

Haiguse narratiiv edenes jõudsalt 21. sajandi algul, paralleelselt teadusliku meditsiini ja tehnoloogia arenguga. Tänu arstiteaduse kiirele arengule muutus ka haigusest kirjutamine spetsiifilisemaks ja konkreetsemaks. Seetõttu hakati haiguse narratiive tõlgendama osana arstiteadusest, millel on rohkem ühiseid jooni meditsiini- kui kirjandusteadusega. (Bolaki 2016) Taolist eksiarvamust võis põhjustada terminite „illness“ ja „disease“ käsitlemine samatähenduslike sõnadena. Kuigi eesti keelde tõlgituna tähistavad mõlemad haigust, on mõistete sisu mitmeplaanisem. „Disease“ on meditsiiniline termin, arsti poolt patsiendile määratud diagnoos ühes kliinilise pildiga – haigus, selle sümptomid ja ravi. „Illness“ on patsiendi subjektiivne haiguskogemus,

tema tunded ja mõtted, mis haigusega koos eksisteerivad. Haiguse narratiiv („illness narrative“) võimaldab patsiendil kirjutada oma isiklikust kogemusest, põimida meditsiinilised faktid mõtete, tunnete ja arvamusega ravist. (Kleinman 1988: 3–6, viidatud Bolaki 2016: 3–4 järgi) Kõige klassikalisem haiguse narratiiv on põdeja märkmetel põhinev päevik, mis lisaks tõetruule kujutamisele haigusega võitlemisest on läbi põimunud eluliste üksikasjadega (Bolaki 2016: 4).

Stella Bolaki on oma uurimuses „Illness as Many Narratives. Arts, Medicine and Culture“ (lood haigusest kunstis, meditsiinis ja kultuuris) (2016) uurinud haiguse olulisust kaasaegses käsitluses ja analüüsinud haiguskogemuse kujutamist läbi meedia ja kunsti. Bolaki juhatab uurimuse sisse oma isa vähi narratiiviga. Mees dokumenteeris põdemise perioodil üksikasjalikult oma elu kulgu. Lisaks märkmetele ravist ja igapäevastest rituaalidest, kirjutas haige ka kõigest muust, mis talle tol hetkel aktuaalne oli. Mehe päevikus on sissekandeid tema majast mööduvatest inimestest ja nende eludest, küla traditsioonilistest üritustest ja tavadest. Lisaks fragmentaarsetele märkmetele haigusest ja ravist, on mehe päeviku sissekannetes ka joonistusi, mis viitavad vajadusele pöörduda visuaalsete vahendajateni, et oma mõtteid paremini edastada. Eraldiseisvalt võiks taolisi sissekandeid vastavalt teemale ja nende toesusele kategoriseerida erinevatesse žanritesse, kuid kogu päevik kokku moodustab klassikalise haiguse narratiivi, mida iseloomustab stiilide rohkus ja erinevate teemade põimumine üheks eluliseks mälestuseks läbielatud kogemusest. (Bolaki 2016: 1–2)

Sissekannete fragmentaarsus ja stiilide varieeruvus üldises mõttes on iseloomulik igale päevikule. Märkmeid toimingutest ja sündmustest ei tehta igapäevaselt, kuid sissekannete kaootilisus sõltub ka inimese tervisest ja vaimsest seisundist. Raskelt haige mõttemaailm ja tunded ei ole võrreldavad terve inimese omadega. Haigusega kaasnevad tihti depressioon, ärevus või muud meeleoluhäired, mis mõjutavad kirjutamise sagedust ja teemavalikut.

Eelneva määratluse põhjal võib teha põgusa kokkuvõtte, et haiguse narratiiv on haige (või tema hooldaja, perekonnaliikme) poolt kirjutatud lugu põdemisest, mis ei ole

kliiniline diagnoos ega teaduslik tekst. Haiguse narratiiv on subjektiivne lugu haiguskogemusest, mille eesmärgiks on kajastada põdemisperioodi, sellega kaasnevaid mõtteid ja sotsiaalselt survet.

Täpsed põhjused, miks inimesed 20. sajandi lõpul hakkasid oma haiguskogemust dokumenteerima, pole päris selged. Tõenäoliselt oli esmaseks ajendiks põdemisele ja surmalähedasele kogemusele tähenduse andmine. Teaduslik meditsiin üksi ei ole niivõrd laiahaardeline, et suudaks lisaks diagnoositud haiguse ravimisele aidata patsiendil toime tulla tervise kaotuse ja haiguse mõtestamisega, selleks vajati väliseid abivahendeid (Charon 2006: 3). Üheks selliseks vahendiks on haigusest kirjutamine: oma isikliku, läbielatud kogemuse jagamine laiemale üldsusele. Põdemiskogemuse kirjapanek on esmalt oluline haigele endale, sellel on terapeutiline mõju. Patsiendil on võimalik oma mõtted siiralt kirja panna, seeläbi oma kogemuse üle mõelda ja seda mõtestada. Haiguse narratiivi lugemine on oluline ka arstide jaoks. Iga patsiendi lugu on individuaalne ning selle lugemine annab võimaluse mõista haigusega kaasnevaid emotsionaalseid kannatusi. Samuti on see omamoodi kogemus kõrvalseisjale, kellel ei ole loo autoriga kokkupuudet, kuid tema narratiivi lugemisel on silmaringi avardav funktsioon.

Kuigi võiks arvata, et üksikasjalikult valust, piinadest ja haigusega kaasnevatest keha muutustest lugemine võib terve inimese seisukohalt tunduda ebavajalik ja hirmuäratav, on haiguskogemuse tõetruu kujutamine just elulähedane ja asjakohane nii haigele kui narratiivi lugejale. Haiguse põdemine mõnel eluetapil on iga inimese elust lahutamatu osa – igaüks on haige olnud ja tõenäoliselt haigestub veelgi, seega võiks põdemiskogemuse ja sellega kaasneva kajastamine loominguks olla niisama tavaline, kui näiteks armastuse, ilu ja harmoonia näitamine. (Eco 2008)

Haiguse ja inetuse kujutamisele kunstis ja kirjanduses on pühendatud antud töö kolmas sisuline peatükk, kuid siinkohal on etteruttavalt vajalik mõned aspektid välja tuua: haigusest kirjutamise ja põdemiskogemuse kajastamise põhiline eesmärk ei pea olema inimeses ebamugavustunde tekitamine. Detailselt kirjeldatud kogemuse põimimine

tegelase mõtete ja tunnetega tekitab lugejas huvi haige mõttemaailma vastu. Teoses kujutatud haigus on üldjuhul üks osa narratiivist, tegelase arenguloost. Haiguse eesmärgiks on luua teoses pinget, ebastabiilsust, mis paneb lugeja tegelasele kaasa elama. (Eco 2008)

Siinkohal tuleb muidugi arvestada iga inimese individuaalsusega. Ka tõetruult haiguskogemusest kirjutamine võib mõnel juhul olla inetu, kuna kirjandusteoses kujutatud haige on terve inimese vaatepunktist ebameeldiv, kahvatu või haiglaselt peenike, kuid alatihti jääb märkamata, et ta on samuti reaalne inimene nagu loomingu lugeja. Haiguse tõetruul kujutamisel on oluline tähendus ka tervele inimesele, meenutades talle haiguse ja igasuguse inetuse pidevat olemasolu. (Eco 2008: 422)

Toetudes eelnevalt piiritletud haiguse narratiivi olemusele ja Bolaki uurimust avavale vähi narratiivile, võiks ka Uibopuu „Janu” analüüsida autori haiguse narratiivina. Nagu sissejuhatuses mainitud, põdes romaani autor nooruses tuberkuloosi, millest tingituna oli ta ligi aasta aega voodihaige. Seega ei ole teose peategelase haigus juhuslikult valitud teose teemaliiniks.

„Janu“ on minategelase sisemonoloog perioodist, mil ta on kevadest talveni voodisse aheldatud. Teos on üles ehitatud Maria mõtetel, tunnetel ja tähelepanekutel oma haigusest ning teda ümbritsevast keskkonnast. Need mõtted on elulised ja üksikasjalikud, teose keskseks teemaks on tüdruku kogemus seoses haigestumise, põdemise ja raviga. Olulisel kohal on looduse ja tunnete kujutamine, suhe arsti ja perekonnaga. Eelnevalt piiritletud haiguse narratiivile kohaselt on ka „Janu” ülesehituselt fragmentaarne. Jutustamisstiil on hüplik ja katkendlik, tegelase reaalsus vaheldub unenägude ja mälestustega. Rõhk on haigele aktuaalsetel teemadel, olgu selleks suhe arstiga, maastiku kujutamine või lapsepõlvemeenutus.

Lisaks teadmisele, et nii autor kui romaani peategelane põdesid mõlemad tuberkuloosi, on teoses mitmeid motiive, mis on lihtsasti seostatavad Uibopuu isikliku eluga. Kuigi

romaani tegevustik on võrdlemisi paikne, on Maria unenäos kujutatud maastik väga detailne ja konkreetne.

„Mustjärvest möödas leidub jällegi hõredalt paigutatud talusid kaugemal teest – nende kõrge viiluga katused ja taevasse sihtivad kaevukoogud osutavad vaid nende peidupaika. Siis nähtub jällegi mõis tee ääres. Heisri on selle nimi“ (Uibopuu 1997: 103). Autor kirjeldab Maria unes nähtud sõitu Valteri kokkuehitatud purivankril detailselt ning tegu on Võrumaaga, Uibopuu sünnikoduga (Tonts 2004: 16). Ka selle põhjal on autori elulugu ja romaani tegevustikku lihtne seostada. Maastiku ja looduse kujutamine on ka haiguse narratiivi seisukohalt oluline – haige kirjutab ja mõtleb neist aspektidest, mis talle parasjagu olulised ja aktuaalsed on.

Kuigi „Janu” kodukandi ja haiguse temaatika põimub suures osas autori enda eluga, on Uibopuu eitanud loomingu ja isikliku elu seost. “Janu” on realistlik ja autori läbipõetud haiguskogemusel põhinev proosateos, kuid seda ei saa kategoriseerida tema autobiograafiliseks looks ega tõetruuks haiguse narratiiviks. (Tonts 2004: 22)

2. Haiguse narratiiv romaanis „Janu”

Toetudes eelnevas peatükis piiritletud haiguse narratiivi olemusele selgub, et kuigi „Janu“ tuumaks autorile tuttav ja läbielatud teema, on sellele järgnev vaid looming ja fantaasia. Sellegi poolest on „Janu“ võimalik vaadelda ja analüüsida tuberkuloosi põdeva peategelase Maria haiguse narratiivina.

Romaanile vormib esimeses peatükis raami vananenud Maria, kes meenutab tiisikuse põdemise perioodi kui elu rikkaimat suve, mida ta ka võimaluse korral millegi vastu välja ei vahetaks (Uibopuu 1997: 8). Teose avapeatükk on teksti analüüsimise seisukohalt olulise tähtsusega – see on vastand kogu järgnevale haiguse käsitlesele. Vanaks jäänud Maria kirjeldab põdemise perioodi kui meeldivat ja ohutut aega oma elust: „Ja kui olevik tõepoolest mulle vahel trööstituna tundub, lähen tagasi minevikku, sinna turvalisse maailma, kui olin aheldatud voodi külge” (Uibopuu 1997: 8). Haigust elu parimaks sündmuseks pidamine on nii mõneski mõttes küsitav ja vastuoluline kogu loo edasise arengu ning üldise haiguse kujutamisega.

Ilmar Laaban on romaani arvustades toonud välja huvitava seose Uibopuu elust pagulusse mineku ja haiguse põdemise vahel, mis mõneti võiks selgitada „Janu“ esimese peatüki taolist kirjapanekut. Põgenemisele eelnevad aastad on pagunule mälestuses intensiivsemalt ja elujõulisemalt meeles, kui juba turvaliseks ja rutiinseks saanud olevik, mil elu kulg on hakanud stabiliseeruma. Ärev on periood enne lahkumist, mil ees ootab teadmatus. Laaban on paguluse paralleeli tõmmanud haiguse põdemise ja tervenemise vahele. Vahetult pärast valust vabanemist ja terveks tunnistamist tundub läbielatud kogemus midagi erakordset ja intensiivset, sest kriitilisest olukorrast tuldi eluga välja ning mälu pilt sellest võib olla moondunud. (Laaban 1958: 69)

Paguluse allegooria kerkib teoses esile ka teistes motiivides, mis ei ole nii konkreetselt peategelase haiguse ja põdemisega seotud. See allegooria seisneb looduse ja maastiku detailsel kujutamisel, mida saab tõlgendada nii osana Maria haiguse narratiivist kui ka autori enda pagulusse minekust. „Janu“ esmatrükk ilmus 1957. aastal, kui Valev

Uibopuu oli Rootsis paguluses ning seetõttu võis detailne maastiku kirjeldamine ja kodukoha meenutamine (Maria unenäos nähtud sõit kokkufantaseeritud purivankril) olla oluline autori enda jaoks, võimaldades tal üksikasjalikult meenutada Võrumaad, mälpildi kaudu sinna tagasi pöörduda. (Tonts 2004: 144)

Mainitud unenäoline sõit omab suurt tähendust nii Mariale kui autorile endale. Uibopuu jaoks on see nostalgiline meenutus kodust, tagasivaade Võrumaale. Kodu on pagenule kui ideaalmaastik, kuhu tagasi saab ta minna vaid meenutuses, kujutluses ja unenäos. Maria jaoks oli unenäos nähtu ainus viis saada oma voodist välja ja olla võimeline uuesti liikuma. Nii mõnelgi korral nägi ta unes, kuidas oli terve ja võimeline kõndima (Uibopuu 1997: 54). Tüdruku jaoks oli see võimalik vaid unenäolises kujutluses tervenenu enesest või lapsepõlvemälestuses.

Tihtilugu on meenutused ekstreemsetest situatsioonidest, nagu Maria puhul oli eluohtliku ja pikaajalist ravi nõudva haiguse põdemine, värvikamalt ja detailsemalt meeles, kui tavapärase elu ja ühtviisi mööduvad päevad. Paranenu Maria proloogile toetudes saab üldistava kujutluspildi sellest, milliseks naise elu pärast tervenemist ja vananedes oli kujunenud: „Istun sama akna all ja töötan, sõrmeotsad nõeltest tuimaks torgitud. Elan samades tubades, mis kord meie perele olid kitsad, nüüd mulle üksi liigagi suured“ (Uibopuu 1997: 6).

Vananedes elas ta endiselt samas majas, kus üleski kasvas ja haigust põdes. Maria teenis elatist õmblustöödega, millega koheselt pärast arsti poolt terveks tunnistamist alustas. Lühikese, kuid informatiivse proloogi põhjal võib järeldada, et tema elu oli pärast põdemissuve ja haigusega võitlemist kujunenud täiesti tavapäraseks ja isegi rutiinseks. Seeläbi võis mälestus möödunud ajast, kui elu ja ellujäämine ei olnud garanteeritud, muutuda värvikaks ja huvitavaks mälpildiks.

Pärast valu möödumist ja täielikku tervenemist vajab Maria aega, et oma eluga uuesti kohaneda. Haige inimese prioriteediks on alati paranemine, kuid täie tervise juures elujõuline inimene peab omale seadma uued eesmärgid, mille poole pürgida. Võib-olla

tagasivõidetud elu eesmärgitus ja tühjus hirmutas Mariat, pannes teda taga igatsema aega, mil elul oli kindel siht. Üsna kohe pärast valust vabanemist ei suutnud ta enam täpselt meenutada, mida ja kui intensiivselt ta haigena olles tundis, milline ja kui tugev oli ta valu (Uibopuu 1997: 200). Kuna voodis lebamise ajal oli valu üks peamine aisting, mis igapäevaselt talle tema haiguse kohalolekut meenutas, võis sellest vabanemine ja valu ununemine mingil määral leevendada möödunud aja mälestusi, muutes meenutuse talutavaks ning andes talle võimaluse kogetud sündmusi uuesti mõtestada.

Muidugi ei olnud Maria enda arvamus oma haigusest ja olukorrast alati säärane nagu raamatut avavas nostalgilises ja mõneti põhjendatud proloogis. Aastaid enne haigestumist ja osalist sandistumist nägi tüdruk haigust ja põdemist enda ümber piisavalt palju, et hakata seda põlgama. Maria isa, kes tõenäoliselt tähelepanu nimel end haigeks või vähemalt osaliselt haigemaks teeskles, mõjutas kogu perekonna heaolu niivõrd negatiivsel moel, et Maria ei oleks eales tahtnud olla tema moodi (Uibopuu 1997: 19). Voodislamajana ja võimetuna iseseisvalt tegutsema oli ta siiski enda tahtest sõltumata saanud mõneti isa sarnaseks.

Maria varjas oma haigust ja valu nii pikalt, kuniks ta enam iseseisvalt liikuda ei saanud. Tema jaoks oli haigus inetu ja põlastusväärne, ta üritas seda teiste ees maha salata võimalikult kaua. Inimesed, kes avalikult oma haigust näitasid ja seeläbi tähelepanu said, olid Maria silmis ebameeldivad ja häbitud. (Uibopuu 1997: 17)

Haiguse varjamine on inimese loomulik reaktsioon. Ei soovita näida nõrga või jõuetuna ning haiguse teistele teatavaks tegemine on justkui olukorraga leppimine ning alistumine. Maria puhul võis taoline varjamine tuleneda eelkõige meenutusest oma häbitust isast ning igasuguse haiguse seostamisest tema omaga. Isa oli viimane inimene, kelle sarnane Maria oleks tahtnud olla ning oma haigusest ja valust rääkimine oleks ta pannud isaga samasse positsiooni.

Lisaks teravatele valuhoogetele seljas ja jalgades ning igapäevaste toimingute sooritamisel emast sõltumisele, tuletasid tüdrukule tema täbarat olukorda meelde ka kõrvalised inimesed. Üheks neist oli küla elanik Kukemäe Miina, kes oli tuntud kui inimene, kes käis alati raskelt haigestunu surivoodil põdeja eest palvetamas. Kuigi proua kavatsused surijate juures käimisel pole täpselt teada, tähendas tema saabumine, et külas usuti haige peatsesse surma. Kukemäe Miina soovitas ka Marial piiblit lugeda, et too saaks õilsa ning patust vabana surra. (Uibopuu 1997: 34)

Piibli soovitamine enne surma patust puhtaks saamiseks on selgelt seotud kristliku diskursusega. Tuberkuloosi nakatumist ja selle põdemist seostati patuste, saatusele alistunud ja kirglike inimeste haigusega (Sontag 2002: 15). Ka see võis olla üks põhjustest, miks kõrvalistel inimestel tekkis Maria haigestumisest oma arvamus. Usuti, et tuberkuloosi haigestunu on ise oma haiguses süüdi, teinud midagi keelatud ja tuberkuloos on justkui karistuseks selle eest. Ka siis, kui Maria hakkas tervenema, külastas teda uuesti Kukemäe Miina, kes algselt tema paranemises kahtles, kuid arvamus sellest, et Maria haigestus just pattude tõttu, ei olnud muutunud. Nähes, tüdruk on hakanud piiblit lugema, muutus ka suhtumine temasse – tervenemine oli märk jumalalt, kes kinkis noorele uue võimaluse, sest too seda soovis. (Uibopuu 1997: 140)

Mariaga samal ajal põdes tuberkuloosi veel teinegi külas elav tüdruk – Naaksi Õie. Kukemäe Miina teadis temast rääkida kui küla patuseimast tütarlapsesest ning seeläbi oli tema nakatumine tuberkuloosi justkui põhjendatud (Uibopuu 1997: 35). Taoliste stereotüüpsete arvamuste tõttu, mis tuberkuloosi nakatumisega kaasuvad, tekkisid kiired valearusaamad tüdruku haiguse põhjustest. Tuberkuloosi pidamine patuste ja kirglike inimeste haiguseks on müüt, kuid ajastul, mil haiguse tekkepõhjus oli teadmata ja ravi täielikult välja töötamata, oli nakatumist lihtsam seostada kristliku diskursuse ja jumala karistusega (Sontag 2002: 9).

„Too haiget Mariat lakkamatu rahena peksev inimeste kurjus, mis avaldub küll tema ette surnuks tunnistamises, küll talle tema haiguse etteheitmises, küll tervenemisel talle

haigena osutatud tähelepanu ükskõiksuses või jõhkruks ära käänamises – seda on natuke liiga palju“ (Laaban 1958: 70).

Lisaks Kukemäe Miinale, kes selgelt oma arvamust Maria tõenäolistest pattudest ja peatselt surmast väljendas, juhtus ta pealt kuulma ka kahe vööra majast mööduja vestlus. Üks meestest viitas oma kõnes Mariale kui „vaklade söödale“, sest puusast haige ei pidanud kunagi paranema (Uibopuu 1997: 33). Ka Maria ema, kes talle põdemise perioodil enim toeks oli olnud ning haige ees kordagi kahtlust tema tervenemise suhtes välja ei näidanud, julges siiski õega vesteldes arvata, et Maria surm on peagi käes (Uibopuu 1997: 44).

Pole keeruline oletada, kuidas noorele, raskelt haigestunud inimesele taoline negatiivsus ja kõrvaliste inimeste kriitiline suhtumine tema haigusesse mõjub. Lisaks sellele, et tuberkuloosi nakatunu ümber on koondunud mitmed stereotüüpsed arvamused, mida automaatselt igale põdejale üle kantakse, võis inimeste kriitiline suhtumine põdejasse ja tema ette surnuks tunnistamine tuleneda ka hirmust, mida tekitas teadmatus tuberkuloosi suhtes. Klassikaliselt on tuberkuloos kopsuhaigus, mille põhilisteks sümptomiteks on kõhnumine ja (vere) kõhimine (Sontag 2002: 15). Kopsutuberkuloos on kõige levinum tuberkuloosi liik ning samuti kõige nakkavam – võimalik, et just haiguse nakkusohtlikkus tekitas inimestes hirmu ja eemaletõukava hoiaku haige suhtes, mida väljendati tema kritiseerimises. Perioodil, mil arstiabi ei olnud nii lihtsasti kättesaadav ja arstegi ei olnud palju, võis nakkusohtriku haiguse olemasolu külas või kodukandis inimestes tekitada trotsi, hirmu ja isegi viha nakatunu vastu.

„Iga haigust, mida koheldakse mõistatusena ja kardetakse piisavalt, peetakse moraalselt – kui mitte sõna otseses mõttes – nakkavaks“ (Sontag 2002: 9). Kuigi Maria ei põdenud klassikalist kopsutuberkuloosi, võis juba sõna „tuberkuloos“ inimestes tekitada hirmu ja seeläbi võtsid nad tüdruku suhtes negatiivse hoiaku. Samuti nagu Mariale oli tema haigus midagi hirmuäratavat ja ebameeldivat, oli see ka teistele inimestele.

Haigusesse suhtumist kõrvalseisjate poolt on teoses kujutatud ka läbi rahvauskumusliku vaate. Üheks selliseks tõlgenduseks on käo kukkumine koduõuel. Käo kukkumise järgi olevat võimalik ennustada tulevikku ja elusaatust – vanarahva uskumuse kohaselt kukub kevadine kägu sõltuvalt kellaajast nii õnne, leina kui surma (Uibopuu 1997: 43).

Kui kägu tuli kukkuma otse Maria koduõuele, tekitas see mingil määral hirmu ka tema vennas, kes senini ei olnud kordagi üles näidanud kahtlust õe tervenemise suhtes ja isegi raviks vajaminev raha oli tema tööga teenitud. Vend, keda Maria jumaldas, kuna too oli nii terve ja otsekohene ning laimas maha Maria katsed oma haiguse ja surma seostamisest ning enda samastamist isaga, murdus ebausku all ning tulistas käo alla. (Uibopuu 1997: 49)

2.1. Arsti ja patsiendi suhe

Haiguse narratiivi seisukohalt on oluline aspekt arsti ja patsiendi vaheline suhe. Nagu töö esimeses peatükis mainitud, on klassikaline haiguse narratiiv patsiendi lugu haigusega võitlemisest, mille kujutamisel on oluline roll ümbritseval keskkonnal ning arsti ja patsiendi vahelisel suhtel. Arsti ülesandeks on kaebuste põhjal tõve diagnoosimine, ravi ja medikamentide määramine ning paranemismärkide täheldamine. Seega on arst vajalik lüli haiguse ja sellest tervenemise vahel. Arsti positsioon on oluline nii patsiendi ravimisel kui üldises pildis – doktor on haritud, tema ees ollakse aukartlikud, sest tegu on targa ja tähtsa inimesega. Teadlikkus arsti positsioonist ja hirm tema saabumise ees võis olla üheks ajenditest, miks Maria oma haigusest esimeste sümptomite kogedes rääkida ei sõandanud.

“Eesti patsiendi kuju iseloomustab kõige paremini just suhtlusvõimetus. Kommunikatsiooni välditakse ja kardetakse esmalt sellepärast, et suhelda tuleb seisuselt

kõrgemate isikute või võimu osaks olevate institutsioonidega (nt apteek, haigla)” (Kraavi 2009: 10).

Kuigi Maria arst oli külas tuntud vaestearst, kes sõitis abivajaja juurde ise kohale, oli elurõõmus ja igati toetav, oli tegu siiski kõrgemal seisusel oleva inimesega (Uibopuu 1997: 12). Samuti oli tüdruk teadlik pere majanduslikust seisust ning raviks vajamineva raha nappusest. Tuberkuloosi on seostatud vaesuse ja viletsuse haigusega (Sontag 2002: 18). Hirm selle ees, et tähtis ja auväärne võõras inimene näeb pere elamistingimusi ja majanduslikku kitsikust, panid Maria olukorda, kus ta pigem piinles valudes kui neist kellelgi rääkis. Kardetud kommunikatsiooniprobleem arsti ja perekonna vahel esines juba esimesel visiidil haige juurde. Arsti nipsakad naljad haige “haoriidale viskamisest” (Uibopuu 1997: 11) ja talle kirstulaudade valimisest (Uibopuu 1997: 9) tekitasid Maria emas pigem segadust kui hingerahu, et arst usub tütre tervenemisse.

Maria arst oli noor, tark ja elurõõmus meesterahvas, kelle tulekut neiu alati ootas. Maria kiindus oma arsti, sest mees oli esimene ja mingil määral ka ainus, kes ravi alustamisest saati uskus tüdruku tervenemisse. Vähemalt Mariale jäi mulje, et ta usub, kui kuulis teda emaga kõnelemas neljast pikast soojast kuust, mille jooksul on võimalik haigel voodiga väljas viibida ja paraneda. (Uibopuu 1997: 10)

Arsti usk tüdruku tervenemisse suve jooksul võis osalt tuleneda ka sellest, et see oli arsti töö – julgustada haiget tahtma terveks saada ja perekonda teda igal võimalikul moel toetama. Ta oli külas tuntud kui vaestearst, kes haige surses tema ravimise eest raha ei küsinud, kuid mis oleks mõte või kasu arstile haige ravimisel ja oma aja kulutamisel, kui too ellu ei jääks (Uibopuu 1997: 12).

Arsti käigud olid Mariale ootamist väärt, sest mees uuris tüdruku heaolu ja enesetunde kohta ning tõi talle lugemiseks mitmel korral raamatuid. Arst praktiseeris Maria peal n-ö lugemisteraapiat – kolmanda raamatuna tõi ta tüdrukule teose pealkirjaga „Suremine”, et ta märkaks oma elutahte olemasolu (Uibopuu 1997: 63). Pärast kolmandat raamatut lõpetas arst Mariale uute teoste toomise, sest täheldas temas huvi

tärgkamist lugemise vastu, mis oligi esmaseks lugemispalade toomise eesmärgiks. Mingil määral tekitas see ka Marias erilise tunde, sest arsti tööülesannete hulka ei käi haigele raamatute toomine, kuid arst tõi neid siiski. Järgmiseks võttis Maria ette ema toodud piibli, mis senini tühjalt tüdruku kõrval tooli oli seisnud. Tõenäoliselt oli arsti eesmärgiks saada Maria piiblit lugema, mitte küll patust puhastumise eesmärgil, nagu seda soovisid Kukemäe Miina või ema, kuid piiblist loetavate kannatuste taustal tunduks Mariale tema haiguse vähem keerulisena ja ületatavana (Uibopuu 1997: 78).

Mariale jäi mulje, et doktor pööras talle eriliselt palju tähelepanu, samal ajal kui pereliikmetel ei olnud suviste tööde ja tegemiste kõrvalt palju aega haigega tegelemiseks. „Kõige rabavam sarnasus tuberkuloosi- ja vähimüütide juures on see, et neid mõlemaid mõistetakse või mõisteti kui kirehaigusi” (Sontag 2002: 23). Maria armus nii Valterisse kui oma arsti, mõtestas nendevahelist suhet romantiliselt. Haige armumist võib pidada üheks haiguse narratiivi kihistuseks. Arsti kohustus oli Maria juures käimine, et tema tervist kontrollida ja paranemise märke täheldada, kuid haige tõlgendas arsti külaskäike oma vaatepunktist. Need visiidid panid Maria erilisena tundma, sest küla tavaks peetava kohaselt käib arst haige juures vaid üks kord – teda enne surma üle vaatamas. Maria juures hakkas too käima iga kahe nädala tagant. (Uibopuu 1997: 10)

Erinevalt näiteks naabripoiss Valteri suurest lubadusest ehitada kahest vanast jalgrattas sõiduk, millega nad koos saaksid sõita mööda koduküla ja kaugemalegi, aga mis siiski jäi ehitamata ja ununes poisil sootuks, oli arsti tulek alati kindel ja sellele sai loota. Vähemalt seni kaua, kuni tüdruk oli raskelt haige ja tema seisukord vajas järjepidevat kontrolli. Kui Maria hakkas tervenema, tundis ta esimest tagasilööki arsti poolt – arst ei näinud vajadust teda nii tihedalt enam külastada. Ta lõpetas raamatute toomise, muutus tüdruku suhtes ükskõiksemaks ega pööranud tervenenumale haigele enam niivõrd palju tähelepanu, kui ravi algul. Iga kahe nädala järgsed visiidid jäid järjest harvemaks.

Viimane visiit arsti juurde, kui too tüdruku täielikult terveks tunnistas, tekitas Marial õnnetunde asemel hoopis pettumust. Arst ei palunud tal lahti riietuda, ei meenutanud

suviseid seiku, ei küsinud raamatute ega lugemise kohta. “Kas ma olen tõesti juba nii terve, et ma teda enam sugugi ei huvita... mõtlen endamisi. Kas poleks siis juba parem olla haige edasi?”. (Uibopuu 1997: 226)

Ka siin võib peituda üks põhjustest, miks vananenud Maria meenutus oma põdemisperioodist on helgem – Maria haigus oli tähelepanu keskpunktis, just tema enda jaoks. Ta pidas end teiste silmis eriliseks, kuna tõlgendas nende poolt suunatud tähelepanu omamoodi. „Esimene tunne, mida tervenedes vähehaaval hakkasin kogema, oli: kui külmaks on muutunud maailm mu ümber!“ (Uibopuu 1997: 7). See maailma „külmus“ tõenäoliselt seisnes Mariale haiguse ajal suunatud tähelepanu kadumises, mistõttu ta arvas, et inimesed olid tema suhtes muutunud ükskõikseks ja kalgiks.

2.2. Jutustamise spetsiifika

„On imelik tähele panna, kuidas väiksedki sündmused liikumatult paigalolijale saavad suurteks“ (Uibopuu 1997: 24).

Võimetuna haiguse tõttu iseseisvalt liikuma, oli Maria osati välismaailmast isoleeritud. Ta nägi vaid seda, mis tema toas, verandal ja koduõuel viibides tema vaatevälja ulatus. Haigel puudus võimalus liikuda ning seeläbi igavust, üksindust ja tühjust peletada. Tüdruk leidis selleks alternatiivsed meetodid. Tühjuse peletamiseks hakkas ta päeva sündmusi korduvalt läbi mõtestama. Ta kujutles erinevaid sündmusi „kastidena”, mis teineteise järel uuesti tekkisid ja kadusid (Uibopuu 1997: 24).

Maria vaatevälja piiratusest tulenevalt tõusis esile kõigi teiste meelte aktiveerumine, lisaks kujutluste loomine, mälestused ja huvi raamatute lugemise vastu. Haige märkas teda ümbritsevaid detaile, täheldas pisemaidki muutusi looduses. Ta tundis tulija sammude järgi teda isegi nägemata. Voodihaige vaatepunkt on suuresti erinev aktiivse inimese omast, kuid see on justkui kompenseeritud teiste meelte intensiivse tööle hakkamisega. Haigeks olemise juurde kuulub ka eelnevas sisupeatükis analüüsitud

unenäoline kujutus või lapsepõlvemeenutus perioodist, mil põdeja on terve ja võimeline iseseisvalt liikuma. Vimm naabripoiss Valteri vastu, kes suve algul pere kassi surnuks tulistas, asendus kiindumisega, kuna poisi jalgratastest kokkufantaseeritud sõiduk justkui andis Mariale lootust uuesti liikuda. Olgugi, et see lootus realiseerus vaid unenäos, oli tüdrukul vaja midagi, mida siduda liikumisega. Niisamuti võiks arvata, et kiindumus arsti ei tulenenud vaid tüdrukule suunatud tähelepanu vales tõlgendamisest, vaid ka arsti liikumisvabadus ning ratas seostusid tüdrukule ajaga, kui too ise oli võimeline kõndima.

„Janus” kujutatud sündmuste analüüsimisel on oluline roll aastaegade sümbolikal. Autor on oskuslikult ära kasutanud aja kulgu ja selle kujutamist narratiivi struktuuris. Kevadel viidi Maria voodiga koduõuele, kus ta järgneva suve ja sügise veetis. Aias viibides sai tema jaoks eriti oluliseks loodus, selle jälgimine, mõtestamine, muutuste märkamine. “Kevad aitab tühjust katta tõhusaimalt, paremini kui ükski inimlik sündmus” (Uibopuu 1997: 38). Verandal viibides oli ta õues toimuvaga küll kursis, kuid oli sellest realselt isoleeritud klaasidega verandal. Olles aga koduõuel, sai ta üheks kõigega, mis teda ümbritses.

Kevadel, kui loodus hakkas vohama ja õitsema, oli Maria meelestatud paralleelselt selle kulgemisega – tahe terveneda ja paraneda oli suur. Teda kurvastas mõte sellest, et metsa taga on tantsuring, kus ta õdegi saab olla ning tema mitte. Kuigi just kevadel oli Maria haigus kõige intensiivsem, väljendunud ja kriitilisem, andis loodus talle alateadlikult justkui tõuke oma mõttemaailma meelestamiseks. Kevad vähendas tema üksindust ja isoleeritust ning mõjutas tüdruku meelestatust.

Siinkohal kerkib siiski tugevalt esile ka kontrast Maria olukorra ja looduse loomuliku kulgemise vahel. Kuigi kevadel ja suvel oli tüdruk positiivselt meelestatud, armunud ja soov terveneda oli olemas, püsis ta siiski haige ja liikumatuna. Kõik tema ümber oli pidevas muutuses, õitest said viljad ja kõrvits paisus, aga Maria olukord ei muutunud. „Kõik nagu läheb kuhugi, tungib ja püüab. Seda teeb isegi sammal vanade õunapuude okstel” (Uibopuu 1997: 61).

Suve vältel, paralleelselt looduse ja viljade valmimisega, küpses ka tema enda arusaam oma haigusest. Tal oli terve suvi aega mõtestada, mida haigus tema jaoks tähendas ning kuidas põdemiskogemus tema elu mõjutas. Suvega kasvas Maria enesekesksus. Arsti aina harvemate külaskäikudega ning pereliikmete poolt osutatud tähelepanu vähenemisega mõistis Maria, kuidas täielikult terveks saades ei ole tal alles enam midagi sellest, mida ta suvel koges.

Niisamuti nagu looduse õitsemise ja kasvamise perioodil kasvas Maria sisemine tahe terveks saada, hakkas sügise saabudes ja looduse surses kaduma soov terveneda. Kuid just siin on kontrastiks murrang ja Maria hakkas tahtest sõltumata paranema. Kui väljas oli mitmeid päevi järjest vihma sadanud, õhk muutus niiskeks ja külmaks, oli Maria lõpuks nõus verandale ümber kolima, sest loodusest ei olnud talle enam tuge (Uibopuu 1997: 166). Teda ümbritsev oli hääbumas ja talveunne suikumas, samuti nagu tema mõttemaailm ja soov paraneda. Elutahte kadumise läbi oli ta saanud oma isa sarnaseks, kes nautis haiguse tõttu ainuüksi temale koondunud tähelepanu ja erihoolt.

Maria oli lapsest saati näinud, kuidas „haigele” isale koondus kogu ema ja nende külaliste tähelepanu. Mehele valmistati spetsiaalseid hõrgutisi, millest lapsed raasugi ei saanud, alati oli tema jaoks sojendatud piim ning tema istumise tarbeks lambavillaga kaetud tool (Uibopuu 1997: 20). Kuigi Maria väitis end tol ajal oma isa põlgavat, oli Maria nii põdemise ajal kui juba tervenedes oma isa sarnane.

Teoses esitatud kaks haiguse lugu, Maria ja tema isa oma, on kirjeldatud erinevatest vaatepunktidest, kuid on oma olemuselt väga sarnased. Sellisena nagu nägi väiksenäine terve Maria oma haiget isa, mõistab nüüd lugeja Mariat. Haige on enesekeskne ja isegi tervenedes ihaldab tagasi haige staatust. Nii nagu Maria ei olnud arsti poolt terveks tunnistatuna nõus kõndima ja ootas, et kõik lahkuksid (Uibopuu 1997: 203), jooksis ta isa mööda tube ringi ja kugistas varasemalt tagasilükatud toitu vaid siis, kui arvas end olevat üksi (Uibopuu 1997: 21). Taoline võrdlus kinnitab esimeses peatükis väljatoodud teoreetilist punkti, et haiguskogemus on subjektiivne ja sõltub vaatepunktist, kas ollakse ise haige või nähakse haiget inimest kõrvalt. Haige enesekeskne kujutamine tuleneb

autori uuenduslikkusest. Selle asemel, et lugejas kaastunnet tekitada, tuntakse tegelase pärast hoopis piinlikkust.

Pärast kevadist Kukemäe Miina külastust keelas tüdruk ka kõik järgnevad külastajad – sulges ukse kõigi ees ning seeläbi sulgus endasse. Suletud ukse kujund peegeldub ka raamatut avavas proloogis. Maria oli jäänud üksikuks, kel puudusid sõbrad ja tuttavad (Uibopuu 1997: 8). Ta oli juba haiguse ajal sulgenud ukse kõigi ees ja seeläbi võõrandunud. Maria egotsentrilisust arvestades ei tekita ka see osati kurb proloog meis kaastunnet, sest naine oli sündmuste säärases kulus ise süüdi.

3. Haiguse inetus

„Ma häbenesin oma haigust, ma ei tahtnud seda näidata kellelegi! Ma ei taha seda ka praegu!“ (Uibopuu 1997: 18).

Maria jaoks oli ta haigus mõistagi midagi inetut ja ebameeldivat, mida ta üritas varjata nii pikalt, kui see tema jaoks füüsiliselt võimalik oli. Esmalt seetõttu, et haigus selle kõige üldisemas tähenduses meenutas talle surnud isa ning võimetus iseseisvalt eluga toime tulla pani Maria temaga sarnasesse positsiooni. Teiseks põhjuseks võib pidada inimeste negatiivset suhtumist ja alusetut kriitikat, mida põhjustavad erinevad stereotüüpsed arvamused seoses tuberkuloosiga ja samuti hirm haiguse nakkamise ees. Kõrvalseisjate jaoks oli tüdruku haigus midagi inetut ja hirmuäratavat, samuti nagu ta enda jaoks.

Haiguse inetuks pidamine on iga inimese individuaalne arvamus, kuid haiguse ja inetuse kajastamine kirjanduses ja kunstis on tänapäeval üpris levinud võte. Inetuse ja ebameeldivuste teadlik kasutuselevõtt igasuguses loomingus ulatub tagasi 13. sajandisse. Antiikajal tekitas teatud intervallide tajumine mängitavas muusikapalas inimestes niivõrd tugevat ebamugavustunnet, et seda hakati kutsuma „kuradiks muusikas“ („diabolus in musica“). 13. sajandil võtsid mõned heliloojad teadlikult

nimetatud intervallid muusikapaladesse, et tekitada teostes erinevaid efekte ja kerida pinget. „Kurat muusikas“ on üldistav näide kogu inetuse kujutamise kohta antiikajast alates – teatud perioodil peeti eemaletõukavaks ja ebameeldivaks midagi, mida hiljem teadlikult ja kindlal eesmärgil kasutati. (Eco 2008: 421)

Inetuse definitsioon on iga inimese jaoks erinev ja hirmuäratavaks peetakse erisuguseid tundeid, mõtteid ja aistinguid, sõltuvalt inimese isiklikest, läbielatud kogemustest ja arvamusest. Inetuse kujutamisel on kindel eesmärk – tekitada loomingu lugejas ja/või vaatajas mingit vastuolu, hirmu või ebamugavustunnet. Selleks, et kirjandusteose lugejas taoline pinge tekitamine toimiks, peab selle pinge tekitaja olema midagi laiemale üldsusele tuntut, ent inetut ja hirmuäratavat. Üheks selliseks võiks olla haigus ja selle kujutamine – laiahaardeline teema, mis võib mingil eluperioodil puudutada igäüht. Haigust põdenule toob haigusest teoses lugemine negatiivse meenutuse, samas kui terves inimeses võib see tekitada hirmu haigestumise ja teadmatuse ees.

Inetuse kujutamine ja mõtestamine ei ole alati olnud samane. Erinevatel kunstilistel perioodidel on inetuks ja eemaletõukavaks peetud erisuguseid aistinguid, objekte ja kujutlusi. Inetuse definitsioon on niisiis ajas muutuv – miski, mida peeti mõningal perioodil inetuks, võib hilisemas kontekstis kujuneda esteetiliseks. (Eco 2008: 421) Näiteks enne 18. sajandit peeti tuberkuloosi surmavaks haiguseks, mis tekkis teadmata põhjustel ja enamus haigeid suri ravi puudumise tõttu. Sajandi keskpaigast alates hakati tuberkuloosi pidama romantistlikuks haiguseks. Tuberkuloosi nakatunu omapärane välimus (kõhnus, kahvatu jume) muutus naise välimuse ideaaliks, kuna sellest kumas peenust, õrnust ja tundelisust. Haiguse põdemine, eriti nooremas eas, muutis inimese omamoodi eriliseks ja huvitavaks. (Sontag 2002: 29–33).

Mõistagi ei ole iga haigust võimalik nõnda romantiseerida ja iluideaaliks tembeldada. Sontag on oma uurimuses “Haigus kui metafoor” (2002) võrrelnud paralleelselt vähi ja tuberkuloosiga seotud müüte. Mõlema tõvega on seotud rohkelt metafoore ja stereotüüpseid arvamusi ning antiikajast saati peeti pikalt tuberkuloosi vähiga samaks tõveks. (Sontag 2002: 13–14) Ometi on vähki haigestumine tänapäeval levinud nii

noorte kui vanemate seas ning igas mõttes hirmuäratav nii haigele kui teda ümbritsevatele inimestele. Keegi ei romantiseeri vähki haigestumist ega pea seda esteetiliseks. Seega võib ehk arvata, et tuberkuloosi iluideaaliks pidamine ja selle romantiseerimine võis samuti olla üks haigusele tähenduse andmise võimalustest. (Sontag 2002: 32)

Kuigi läbi erinevate kunstiliste perioodide on suurem rõhk ja tähelepanu olnud iluideaalide, harmoonia ja täiuslike proportsioonide kujutamisel, on erinevate ajastute autorite loomingus olnud olulisel kohal teadlik inetuse esitamine (Eco 2008: 10). Täpsed andmed puuduvad, kas teadliku inetuse kujutamise ainueesmärgiks on vaid pinge tõstmine ja mõne efekti loomine või on üheks põhjuseks soov erineda üldisest massist. Mõistagi on nii kunstis, kirjanduses, fotograafias kui kõigis muudes vormides esteetika kujutamine olnud põhiline eesmärk. Kui objekt pakub inimesele meelerahu ja tekitab hea tunde, siis automaatselt see ka meeldib inimesele. Inetusest lugemisel ja selle nägemisel ei teki meeldivat emotsiooni, vaid vastupidi, nähtav või loetav on ebameeldivust ja hirmu tekitav, kuid ometi see mõjutab kuidagi inimese mõttemaailma ning on seeläbi meeldejääv. Ilu kujutamine on nii tavapärane, et mingi “uue ilu” loomine, mis publikule muljet avaldaks, on üsna keeruline. Lihtsam on valida teema, mida ei ole nii rohkelt kajastatud, kuid mis avaldaks mõju kõigile lugejatele. Seega ei saa inetust ja ilu täielikult teineteisele vastandada – kunstilises mõttes on neil siiski sama eesmärk – inimeses mingi tunde tekitamine.

Teadliku inetuse kujutamise alla võiks mingis mõttes kategoriseerida ka Valev Uibopuu romaani „Janu“. Ilmselt ei olnud Uibopuu raamatut kirjutades esmatähtsusega rõhunud inetuse kujutamisele, sest teose põhiline teema ei ole kehaline haigus ja sellega kaasnevad piinad, aga haiguskogemus või sellest lugemine on iseenesest mõistetavalt midagi hirmuäratavat ja inetut. Värvikalt ja detailselt kujutatud valu ja põdemiskogemus tekitab lugejas pigem negatiivseid emotsioone, hirmu kujutatud haiguse ees ja/või kaastunnet peategelase suhtes.

„Valu lõhestab mu lihaseid, mida rebitakse seestpoolt mu enda liigutuste kaudu, ilma et ma ennast saaksin kuulekusele sundida” (Uibopuu 1997: 36–37). Väljatoodud tsitaadi puhul mängib olulist rolli ka autori sõnade valik: iseloomustades valu sõnaga “valus” või “valutab”, ei tekita see lugejas mingeid erilisi tundeid, sest valu on suhteline aisting. See-eest “lõhestab” ja “rebitakse” kannavad endas hoopis teistsugust mõtet.

Autor on valu kirjeldamiseks kasutanud ka metafoorseid väljendeid: „Niipea kui seda maitset hakkab tundma, liitub sellega ka põletav valu puusas ja seljas, mis aegamisi suureneb nagu hõõgivatest sütest ülespuhutud lõke” (Uibopuu 1997: 47). Piltliku keele kasutamine on hea võimalus, kuidas lugejale oma mõtet edastada. Spetsiifilist valu on tervel inimesel keeruline ette kujutada ning seetõttu ei pruugi kirjeldades mõte lugejani jõuda. Kasutades valu kujutamiseks metafoori, annab see lugejale võimaluse valuaistingu seostamiseks millegi tuttavaga. „Hõõgivatest sütest ülespuhutud lõke” jätab sügavama mulje ja võimendab kujutluspilti ning autori mõte on lugejale selgemini mõistetav.

Inetuse saab jagada kaheks erinevaks kategooriaks: inetus iseeneses ja formaalne inetus. Esimene neist, inetus iseeneses, on mõni ese või aisting, mille tajumine tekitab ebameeldivat tunnet. Formaalne inetus on tasakaalutus, mis esineb osade ja terviku vahelises suhtes. Inetuse analüüsimisel loomingus on tegu alati formaalse inetusega – looming ise ei ole inetu, kuid seal kujutatu võib olla hirmuäratav. (Eco 2008: 19)

Eelneva põhjal võib järeldada, et formaalse inetuse kujutamise eesmärgiks on edastada, kuidas mõni olukord või haigus tegelast mõjutab, kuidas osa ja terviku vaheline tasakaalutus loomingu vastuvõtjale mõjub. Näiteks “Janu” peategelase Maria haiguse narratiivi lugedes ei tekita meis pahameelt fakt, et tüdruk on haige. Rõõmsalt mõjuvad detailsed kirjeldused valust ja tema mõtted antud olukorras. Meid häirib osa ja terviku vaheline tasakaalutus, sest noor inimene peaks justkui olema terve ja elujõuline, aga Maria on voodihaige ega soovigi terveneda.

Nagu eelnevalt mainitud, on haiguse inetuks pidamine siiski iga inimese individuaalne arvamus. Näiteks Maria jaoks oli tema isa haigus ning kooliõe käsnased käed (Uibopuu 1997: 17) midagi väga ebameeldivat ja igas mõttes hirmsat. Kui tüdruk ise haigestus, siis leppis ta oma olukorraga ning haigus ja sellega kaasnev muutus tema silmis huvitavaks. Inetuse esteetika on ülimalt subjektiivne ja arvamus millegi ilust või inetusest sõltub iga inimese isiklikest kogemustest ja kontekstist.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli analüüsida haiguse narratiivi Valev Uibopuu romaanis „Janu”. Töö esimene peatükk annab ülevaate haiguse narratiivi olemusest ja eesmärkidest. Teine sisupeatükk on pühendatud Uibopuu romaani „Janu” haiguse narratiivi analüüsimisele ja viimase peatüki eesmärgiks on anda põgus ülevaade inetuse kujutamisest loomingus läbi erinevate kunstiliste perioodide.

Haiguse narratiiv on patsiendi subjektiivne lugu põdemiskogemusest, haigusega kaasnevatest mõtetest ja tunnetest. Isiklikust haiguskogemusest kirjutamine omab esmalt terapeutilist funktsiooni haigele endale, kuid on oluline ja silmaringi avardav nii arstidele kui neile, kes ei ole meditsiiniga seotud. Klassikaline haiguse narratiiv on patsiendi mõtetel ja igapäevastel sündmustel põhinev päevik, mida iseloomustab sissekannete fragmentaarsus ja stiilide rohkus.

Valev Uibopuu romaan „Janu” on peategelase klassikaline haiguse narratiiv, mis on vormilt luutuberkuloosi põdeva tüdruku minajutustus. Maria on kevadest talveni voodihaige ja võimetu iseseisvalt liikuma. Teoses on oluline roll tegelase mõtetel, mälestustel, kujutlustel ning samuti kõrvalseisjate suhtumisel haigesse. Diskursust kirjeldatakse läbi rahvauskumusliku vaate, kristliku patuideoloogia ja aastaegade vaheldumise. Oluline roll on arsti ja patsiendi vahelisel suhtel ning peategelase spetsiifilisel ja staatilisel vaatepunktil. Uibopuu loodud karakter on egotsentriline ja naudib haiguse tõttu ainuüksi temale koondunud tähelepanu. Seetõttu ei tekita tema haigus ega üksinduse motiiv lugejas kaastunnet, vaid pigem piinlikkust ja ebamugavust. Haiguse kujutamine „Janus” on ambivalentne ja vastuolusid sisaldav loomepraktika.

Haiguskogemuse detailne kajastamine kunstis ja kirjanduses on üks inetuse kujutamise vormidest. Inetuse teadlik kujutamine igasuguses loomingus sai alguse 13. sajandil ning selle põhiliseks eesmärgiks on loomingus pinge ja ebastabiilsuse tagamine või loomingu vastuvõtjas hirmu tekitamine. „Janus” avaldub inetuse kujutamine peategelase haigusega kaasneva valu detailses ja värvikas kirjeldamises.

Kirjandus

Bolaki, Stella 2016. Illness as Many Narratives. Arts, Medicine and Culture. Edinburgh University Press.

Charon, Rita 2006. Narrative Medicine. Oxford University Press.

<http://site.ebrary.com.ezproxy.utlib.ut.ee/lib/tartu/reader.action?docID=10375053>

Vaadatud 15.04.2017

Eco, Umberto 2008. Inetuse ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Jurecic, Ann 2014. Illness as Narrative. University of Pittsburgh Press.

<http://site.ebrary.com.ezproxy.utlib.ut.ee/lib/tartu/reader.action?docID=10853065>

Vaadatud 07.04.2017

Kraavi, Janek 2009. Eesti patsient. Haiguse ja haige inimese kujutamise mudel 19. sajandi eesti kultuuris ja kirjasõnas. – Methis 4, 7–16.

<http://ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/view/502/493>

Vaadatud 31.05.2017

Laaban, Ilmar 1958. Keelustatud elujanu. – Mana 4, 69–71.

<http://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika/63397>

Vaadatud 03.12.2016

Sontag, Susan 2002. Haigus kui metafoor. Tallinn: Varrak.

Tonts, Ülo 2004. Valev Uibopuu: elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa.

Uibopuu, Valev 1987. Ajavoolu võrendikest: mõtteraamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Uibopuu, Valev 1997. Janu. Tallinn: Kupar.

Summary

Illness narrative in the Novel „Thirst” by Valev Uibopuu

The aim of this Bachelor thesis is to analyse illness narrative in „Thirst” by Valev Uibopuu. This thesis is divided into three parts. The first part gives an overview of illness narrative and its goals. The second part is dedicated to analysing the illness narrative in Valev Uibopuu’s novel „Thirst”. The objective of the third part is to give a brief overview of portraying ugliness in creation.

Illness narrative is patient’s subjective story of their illness. Personal writings of illness are important and enlightening for patients themselves and in general sense as well. The classical illness narrative is a diary based on patient’s thoughts and their daily life. This diary is characterised by fragmentation of the entries and the multiplicity of styles.

„Thirst” is a book narrated by a girl who’s suffering from peripheral osteoarticular tuberculosis. Her thoughts, memories, imagination and bystander’s attitude towards the ill play an important role in the story. The discourse is characterised by the view of folk beliefs, the Christian ideology of sin and the alternation of seasons. The specific point of view of the protagonist and the relationship between doctor and patient hold a great importance in the novel.

Detailed description of the experience of illness in literature and art is one of the forms of depicting ugliness. The purposeful depiction of ugliness in any kind of artistic creation began in the 13th century. Its main goal in creation is providing tension and instability, creating fear and discomfort in the recipient.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Helena Tšivkin,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Haiguse narratiiv Valev Uibopuu romaanis „Janu””, mille juhendaja on Janek Kraavi,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguste kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadustest tulenevaid õigusi.

Tartus, **07.06.2017**